

Paradicsommadarak

Az idegenség mintázatai Neven Ušumović rövidprózájában

A paradicsommadár, ha úgy nézem, tarkaságában, sokszínűségében gyönyörű, a teremtés játékos-sága/az evolúció egyik látványos megoldása mutatkozik meg rajta. Más szemmel nézve tarka, csiricsaré színeivel bizarr látvány, sokszínű tollazatát mintha úgy lopkodta volna össze más madaraktól, divatjamúlt egzotikumával a múlt századforduló lexikonjainak színes betétlapjain a helye. A *Tolnai Világlexikona* például nagy terjedelemben foglalkozik vele, bőséges szócikke szerint azért nevezték el paradicsommadárnak az első felfedezők, mert azt hitték róla, hogy nem ebből a térből és időből való, hanem egyenesen a paradicsomból származik. Kialakult róluk az a hit is, hogy nincs lábuk, amelyre leszállnának, ezért folyton a levegőben vannak, soha meg nem pihennek, nincs fészük sem, ahol leraknák és kikötenék tojásaikat, fölnevelnék fiókáikat. Táplálékot sem igényelnek, beérik a levegővel és a reggeli harmattal. A *Tolnai* a felvilágosult Fábián József 1799-es *Természethistóriáját* idézi: „A Paraditsomi madár egy rendkívül szép tarka madár, mely akkoraforma, mint egy seregély, és tsak napkeleti-Indiában lakik. Ez az a madár, mellyről ez előtt sokan azt hitték, hogy a Paraditsomból vette volna a maga eredetét, semmi lábai nem vólnának, mindég a levegőgben repdesne és abból is élne, hogy továbbá ott is szaporodna, olly formán, hogy a nyöstén a kanjának a hátára tojnék s ott kelnének ki a tojások, és tsak akkor esnék-le a földre, mikor megdöglöttek, elevenen pedig egy sem szállana-le.” Paradicsommadárnak nevezzük a mindenféle tarka ruhát, színes gyöngyöt magára aggató, rossz ízlésű nőt is. Vagy férfi is lehet paradicsommadár? Pedig a természetben éppen a magukat a tojók előtt kellező hímekek a díszesen tarka tollazatúak, a tojók színe egyenmü.

Neven Ušumović 2012-es, *Rajske ptice (Paradicsommadarak)* című kötetének rövidprózáiban többnyire bevándorlók a főszereplők, akik hiába próbálnak láthatatlanná válni új közegükben, valami-képp mindig láthatóbbak lesznek a honosnál, néha akár vonzónak is bizonyulnak, de többnyire idegenkedve szemlélik őket. Pedig sajátos bevándorlók, honos hontalanok, hontalan honosok ők, akik talán nem is lennének annyira idegenek, ha nem így tekinténe rájuk. De hát az idegennel voltaképpen mindig is ez a helyzet.

Neven Ušumović a kortárs horvát próza középgenerációjához tartozik, 1972-es születésű, viszonylag keveset publikál, négy saját prózakötete jelent meg, ezenkívül Lukács Istvánnal és Mann Jolánnal társszerkesztője a *Zastrašivanje strašila (A madárijesztő ijesztgetése, 2001)* című, mai magyar elbeszéléseket tartalmazó antológiának, illetve néhány magyar mű fordítása is a nevéhez fűződik, ő fordította horvatra például Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényét vagy Bodor Ádám *Sinistra körzetét* (ez utóbbit Peternai Krisztinával), és számos magyar irodalmi vonatkozású esszét, tanulmányt írt horvát folyóiratokba. Zágrábban született, de Szabadka magyar–szerb–bunjevác közegében nőtt fel, innen a magyar kötődések és a magyar nyelvtudás alapjai. Egyetemi tanulmányait viszont a zágrábi bölcsész-karon végezte, itt először filozófia és komparatistika szakon szerzett oklevelet, majd hungarológia és könyvtáros szakon is diplomázott. Jelenleg a szlovéniai Koperben él, és a szlovén határhoz közeli, horvátországi Umag városka könyvtárának a vezetője.

Az 1997-es *7 mladih (7 ifjú)* című elbeszéléskötetet és a 2001-es *Ekskurzija (Tanulmányi kirándulás)* kisregényt követően, 2009-ben jelent meg a *Makovo zrno (Mákszem)* című könyve, 2012-ben pedig a *Rajske ptice (Paradicsommadarak)*. Novelláinak világa igen változatos, de köteteinek közös nevezője, hogy hősei a szerző által jól ismert közép-európai, jellemzően többnyelvű, több kultúrájú közegben élnek, ingáznak, próbálnak a felszínen maradni. Hőseinek hétköznapi életét, többnyire kisszerű, jóformán jelentéktelen tragédiáit mélyen meghatározza a felszín alatt lappangó múlt, annak többnyire meg sem ismert, feldolgozatlan traumáival. A magyar olvasók számára különösen fontos könyve a 2009-es *Mákszem*, nemcsak a magyarországi, illetve vajdasági helyszínei okán, hanem a Csáth Géza szövegeire épülő motívumaival, beazonosítható vendégszövegeivel. Erre a novellákat mottószerűen bevezető, különálló oldalon álló megjegyzés is figyelmeztet: „Csáth Géza rövidtörténeteinek motívumai nyomán (Szabadka, 1887 – Subotica, 1919)”. A többek között a csáthi novellapoétika által is összekapcsolt, cselekményük szerint azonban különálló történetek egy sajátos regénykompozícióként is felfoghatók, több, soha össze nem érő regény töredékeiként.

Ugyancsak a feldolgozatlan, feldolgozhatatlan múlt és a különálló, más-más elbeszélő által elmondott történetek ellenére számos érintkezés, történetek feletti összefüggés jellemzi a *Paradicsommadarakat* is. A Csáth-kötetre is elmondható volt, hogy a hősei saját közegüknek és voltaképpen saját életüknek is idegenjei, és nem tudnak kapcsolatot teremteni saját múltjuk, illetve a közegük múltja és a saját jelenük között, és a Csáth-féle poétika a tragédiáik megmutatására vagy feltárására ad eszközöket. A *Paradicsommadarak* világára még inkább jellemző, hogy hősei otthontalanul vagy otthonukba zárkózva, ámde közegükben idegenként élnek, múltbéli traumáik, jelenbéli szorongásaik, tévképzeteik fog-

lyaiként. A novellák helyszíne leginkább Isztria, főleg a szlovéniai Koper és környéke. Szereplői rendre valamiképpen köztes figurák, idegenek a maguk közegében, többnyire az egykori Jugoszlávia más köztársaságaiból még a Szlovénia önállósulása előtti időkből ott maradt migránsok, horvát, bosnyák, magyar és más nemzeti identitással, identitástörmelékekkel rendelkező figurák. Nincs nekik különösebb bajuk Szlovéniával, a saját boldogulásuk érdekében mentek oda egykor, és önszántukból maradtak ott, az otthonosság számos elemét birtokolják, ismerik a környezetet, többé-kevésbé jól beszélnek a nyelvet is, de időről időre kibomlik, fölszakad, elromlik valami, és előkerül valami addig eltakart feszültség. A származás szerinti idegenséghez társul egy sajátos generációs idegenség is, lévén hogy az idősebb nemzedékek tagjairól van szó, akik még a békeidők expanziójában kerültek Szlovéniába, valamiféle belső „vendégmunkásként” az ország fejletlenebb, kevesebb munkát, alacsonyabb jövedelmet biztosító vidékeiről. Ezek az öregek voltaképpen a jugoszláv modernizáció nyugdíjasai, a jugoszlávság és a modernizáció adta azonosságuk kereteit, keveredve persze a szülőföldjükéről hozott sajátosságokkal. Valamiképpen most is nyitottak a világra, hiszen tudják, hogy meg kell felelni a kor, a modernség követelményeinek, többé-kevésbé még működő értésmódjaik vannak, de vagy ők értenek időnként félre valamit, vagy őket értik időnként félre, gondolkodásuk már nem mindig tart lépést a világ változásaival, már nem működő kategóriák szerint rendezik el a dolgaikat. Néha mintha épp a modernitásuk nem lenne korszerű.

Ennek a sajátos idegenségnek a novellája a jelen számban olvasható *Vinaver gyermekei*, a kötet első darabja, amely a maga rövidségében és szűkszavúságában magába sűríti a délszláv háború utáni tisztázatlanságok isztriai vonatkozásainak többségét. Az egykori Jugoszlávián belüli migráció természetesen a fejletlenebb és szegényebb vidékek felől a fejlettebb és gazdagabb térségek felé irányult, keletről és délről északra és nyugatra, vagyis a nagyvárosok, mint vándorlási célok mellett a Vajdaság, Horvátország, a tengerpart és Szlovénia voltak a belső emigráció célterületei. A délszláv háborúban önállósult Szlovénia adminisztratíván is igen felemás módon kezelte ezt a migrációt (törölte a népesség-nyilvántartásból a más köztársaságokból Szlovéniában maradt bevándoroltakat), a hétköznapi világában pedig a többi jugoszláv térségből Szlovéniába vándorolt népesség egyszerűen megkapta a „bosnyák” bélyeget, függetlenül attól, hogy melyik köztársaságból érkezett, és milyen nemzeti közösséghez tartozott. A novella hőse, Jasminka horvátországi származású, ugyanakkor Belgrádban tanult, fiát Markónak hívják, ez szintén lehet szerb, de végtére is szlovén férfinév is – a délszláv térségben szocializálódott olvasó, így e sorok írója is azonnal kombinálni kezd, hogy Jasminka talán horvátországi szerb, és máris arra kíváncsi, vajon miféle konstrukcióban került egyáltalán a szlovéniai Koperbe... A novella persze nem szociográfia vagy élettörténet-rekonstrukció, nem bonyolódik efféle részletekbe, vagyis a fikciónak nem része más, mint egy este története és benne Jasminka idegenségének és némiképp otthonosságának néhány jelenbéli és múltbéli törmeléke. A novella persze számít a fent jelzett olvasói tudásra, a kérdéskör tisztázatlanságára, az előítéletekre, így az elbeszél és el nem beszélt feszültségében jön létre a novella értelme.

Jasminka idegensége nyelvi idegenség is: nem tud rendesen szlovénul, és ez lépten-nyomon kiderül, a közösség pedig erre érzékenyen reagál. Ezt jól érzékeltetik a horvát nyelvű novellába ékelt szlovén mondatok, Jasminka idegenségének, nyelvi frusztrációinak jelzéseként. Pedig Jasminka pozitívan viszonyul a szlovén nyelvhez, egykori diplomadolgozatának kedves szerzőjét, Stanislav Vinaver szerb modernista költőt is szóba hozza, aki híres esszéjében a szerb nyelv hiányosságaként értékelte, hogy a szavak beszédhangsúlyai mindig a szó elejére kerülnek, a szó elhal a kimondás közben, és így, a vinaveri teória szerint depresszív beszédhangzást hoz létre. Vinaver és gondolatai iránti rajongása Jasminkával megkedvelteti a változatos hangsúlyokat használó szlovén nyelvet – ugyanakkor épp e miatt a hangzás miatt nem tud Jasminka soha megtanulni rendesen szlovénul, képtelen eltalálni az adott szóban és az adott mondatban a hangsúlyt. Jasminka is a jugoszláv modernizmus gyermeke tehát, művelt, felszabadult értelmiségi, aki láthatólag a hatvanas évek európai és jugoszláv szabadságeszményei között szocializálódott, ifjúkora viharos tapasztalatai nyomán nyitott a fiatalok kezdeményezéseire és italozására is, ez az érdeklődő és megengedő viszonyulása sodorja veszélybe, amikor a saját egynemű tudatlanságukba zárt fiúk kegyetlenségének áldozatává válik.

A nyelvi köztességnek, idegenségnek, tisztázatlanságoknak és tisztázhatatlanságoknak a jelzése a többi novellában is ott van. Az *Upokojenci slabo spijo* szlovén nyelvű cím a horvát olvasó számára nyilvánvalóan nyelvi provokáció, és a szöveg végig közlekedik a nyelvek és a kultúrák között. A szerkezetileg kissé sematikus történet egy szlovéniai idősotthon lakóinak az álmát meséli el, ahol a lakók az egykori Jugoszlávia legkülönbözőbb részeiből származnak, és életük alkonyán a szülőföldjükéről, életük korábbi helyszíneiről álmodnak. A délszláv nyelvek közti közelség és különbségek úgyszintén az azonosság és az idegenség tisztázhatatlan elegyét hozzák létre, és az emberek közti kapcsolatokban dől el, hogy ennek a nyelvi és kulturális komplexumnak mely elemei fognak realizálódni. Ugyancsak botladozik az egymáshoz közel álló, de mégiscsak markánsan különböző nyelvek között a bosnyák származású Refik, a *Chikungunya* című novella főszereplője, aki kőművesként kereste kenyerét az általa korábban egységes térként érzékelt Isztrián. Nyugdíjasként is jól berendezkedett a Markovac lakótelepen, aprópénzért kerékpárokat javít a lakótelepi lakás erkélyén, bonyodalmi akkor kezdődnek, amikor az elfekvő kerékpárgumikban elszaporodó, ázsiai eredetű szúnyogok egyik fertőzött egvede megmarja Refiket, és előbb a kórházban kell helytállnia egy nyelvileg idegen témakörben, majd egy hor-

vát természetgyógyász asszony gyógyító vizeletének megszerzése állítja próbák elé és teszi bolyongó idegenné az általa oly jól ismert Isztrián.

Nemcsak nyelve és származása miatt idegen Jasminka és a kötet más novelláinak több hőse is, hanem a fiatalok és fogyasztók számára készült új világban, időződő, kispénzű nyugdíjasként is otthonlan, egyszerűen nagyon távol áll attól az eszménytől, amely mintaszerű érték az őt körülvevő világban.

Jasminka otthonosságát leginkább az alkohol teremti meg, jellemzően, nem kevés szerzői iróniáról tanúskodva a kiváló minőségű szlovén fehérborokat kedveli, voltaképpen ezekben talál otthonra, a novella legmegnyugtatóbb bekezdése a szlovén fehérborokat tájegységeként és fajtáinként taglaló, kategorizáló fejtegetés. A bor az, amelyben leginkább Szlovénián belülré kerül, és a szó szoros értelmében befogadja, sajátjává teszi tájegységeit. Az elfogyasztott szlovén borok önmagához is közel hozzák Jasminkát, ebben az állapotában tudja leginkább elfogadni saját magát és helyzetét.

A novellák frekvenciált helyszíne a koperi Markovac lakótelep, ahol a volt Jugoszlávia többi tagköztársaságából Szlovéniában maradt bevándorlók többsége él. Identitásukat voltaképpen nem a jelen helyzetük határozza meg, a helyhez, az élettörténetükhöz kapcsolódó azonosságtudatuk egy időközben megszűnt országhoz, annak történetéhez, hétköznapijához, kultúrájához, mitológiájához kapcsolódik. A Markovacon él Anita is, a *Szerelmem épp a Doomagban játszik* című novella nyugdíjas szereplője, aki belgrádi akcentussal beszél szlovénul, egyébként föltehetőleg magyar, a fia, Attila viszont nem tud magyarul, épp ezért kerül kapcsolatba az elbeszélővel, Tiborral, hogy tőle vegyen magyar nyelvelckéket. Tibor pedig horvátországi magyar, aki gyakorlatilag a nagyatádi menekülttáborban nőtt fel, őt tehát a jugoszláviai polgárháború vihara emelte föl, és a novellában nem tisztázott módokon végül Koperben tette le, hogy ott az anyanyelvére tanítsa Attilát, akivel persze egymás között horvátul, illetve szerbül, voltaképpen szerbhorvátul beszélnek.

A történetek elbeszélőitől a történetmesélés közben, mintegy melleleg, a történetekbe ágyazva sokat megtudunk erről a vegyes térségről. A *Szerelmem épp a Doomagban játszik* elbeszélője egy, az elbeszélő történet szempontjából érdemi tudnivaló kapcsán teljesen logikusan tér ki szomszédjának, Gianlucának a megjegyzésére, miszerint a koperi olasz gimnáziumba főleg a többi kisebbség, vagyis a bosnyákok, szerbek, albánok, horvátok gyermekei járnak, akiknek a szülei nem szeretnék, ha a gyermekeik mindenesetül a szlovén „drill” szerinti nevelést kapnának. Ušumović novelláinak különös, közép-európai otthonossága ezekben a részletekben, a konkrét helyre érzékeny részletgazdagságukban és finom iróniájukban van, ezáltal lesznek voltaképpen minden közép-európai olvasó számára ismerősek a történetek, még ha a konkrét konfliktusok távoliak is. Elbeszélőjük otthonossága nem egy belső, valamiféle képviselői, földrajzi vagy kulturális jellegű azonosságból fakad, ő a részletek gazdagságában van otthon, alapos megfigyelésük örömeiben és leírásuk pontosságában. Amikor az áruházi árufeltöltő kislány, merő rosszindulatból meg akarja tréfálni a rászálló, „nyáladzó” öreg zenetanárt, Gregorčičot, és aztán mégis egymásra találunk Szymanovski lengyel zeneszerző harmadik szimfóniája kapcsán, akkor a zene és a vinillemez borítójának részletgazdag leírása ad referenciális súlypontot a történetnek. Ha a kíváncsi olvasó utánanéz, akkor megtudhatja, hogy a Detroiti Szimfonikusokat valóban Doráti Antal vezényli a kérdéses felvételen, és a világháló jóvoltából megtekintheti a borító ábrázolását, illetve meghallgathatja magát a fiktív világban leírt felvételt is.

A nem isztriai helyszíni elbeszélések és Ušumović korábbi, Csáth inspirálta, főleg szabadkai helyszíni novellákat tartalmazó kötete erősítik az újabb novellák kapcsán is azt az olvasatot, hogy szerzőjüket nem egyszerűen egy konkrét közeg problémáinak a színrevitele izgatja. A részleteiben pontosan megjelenített világ szereplői igazából az idő, a történelem hontalanjai, a lezáratlan, feldolgozatlan múlt, a „temetetlen holtak” világának idegenjei, az egyes történelmi időkben berendezkedett, aztán onnan nem csak a körülmények vagy a történelmi ellenségek, hanem a múltó idők által kiűzött emberek, akikben egymásra torlódnak múltjaik és jelenük élményei, összekeverednek egykori és mai vágyaik, értékek és félreértések, látványok és látomások, éhség és bőség, az egykor volt szocialista modernizmus nyugdíjasai, akik számkivetve lézengenek vagy eszeveszetten ügyeskednek a fogyasztói társadalom szupermarketjeiben, a mások csábítására kipakolt áruk aprópénzért alkalmazott felvigyázóinak – saját unokáiknak – a biztonsági monitorjain. Számkivetettek ezek a fiatalok is, akik szintén nem a számukra berendezett világban élnek, hanem a korábbi nemzedéktől megörökölt vagy a globalizáció által odatelepített kulisszák között, bizalmatlanul elzárkózva az öregek, a környezetük nekik nem tetsző realitásai és leginkább a közelmúltja elől, és csak saját nemzedékük tagjaival éreznek azonosságot. Így csak látószólag idegen a kötet többi szövegétől a kötet utolsó darabja, a *Bácskai rizs*, amely a Kiss József által megálmodott, aztán Türr István által felújított és bővített Ferenc-csatorna építésének történetéhez kapcsolódik, és a történelem kifosztottjait, éhező, nincstelen és névtelen hétköznapi embereit lépteti színpadra egy bizarr látomásban, nemzedékeken átörökített, soha nem orvosolt, az elmúlt időkbe, a feledésbe süllyedt szenvedéseiknek ad hangot és történetet. Ez a novella sajátosan újraolvastatja a többi történetet is, és a jelenkor saját életéből kiforgatott névtelenjeinek elbeszélését történelmi távlatokba helyezi, a jelennek a jövő iránti felelősségére figyelmeztetve. A horvát író történetei tehát a mi közös történetünk, függetlenül attól, hogy épp vándorolunk, vagy fogadjuk a vándorokat.